

Prisoners' Active Citizenship (PAC): Participatie in Europese Gevangenissen

Amand Dewaele¹, Gino Campenaerts² & Els Tijskens³

"Mogen participeren is het begin van een menswaardige detentie. Het is bijzonder belangrijk om inspraak te mogen hebben in het aanbod van de hulp- en dienstverlening. Het is een verrijking, je kan iets, we leveren een meerwaarde voor de gevangenis en voor onszelf. Het geeft energie, zelfwaarde en de tijd gaat vooruit. Informeren is de eerste stap in participatie. De meeste gedetineerden weten niet waarvoor de hulp- en dienstverlening staat. Terwijl dit net een hefboom is voor je re-integratie. Er is nog veel werk aan de winkel!"

Deze getuigenis komt van Steven, gedetineerde van de gevangenis van Ruiselede. Afgelopen herfst was hij te gast op het symposium 'Participatie in Europese Gevangenissen' dat we samen met onze Europese partners organiseerden. Vanuit zijn ervaring als lid van het Activiteitenteam, kortweg A-team, kwam hij meepraten over het belang en de impact van participatie.

Zijn getuigenis kwam voor ons alleszins niet als een verrassing. Er is inderdaad 'nog veel werk aan de winkel'. We stellen vast dat het opstarten en verduurzamen van participatieve projecten veel investeringen vraagt van diverse actoren binnen de hulp- en dienstverlening, de FOD justitie en bij externe partners. Het stimuleren van een inclusieve samenleving om participatie mogelijk te maken vraagt nu eenmaal veel tijd en inspanning. Het groeiende aantal initiatieven in de gevangenissen dat gedetineerden betreft bij de ontwikkeling en organisatie van het aanbod bewijst de nood en het belang dat vele actoren hechten aan participatie van gedetineerden. Door een sterkere betrokkenheid en inbreng werken gedetineerden aan zelfontplooiing en krijgen ze de kans om verantwoordelijkheden op te nemen en zo hun competenties aan te wenden en verder te ontwikkelen. Dit zijn vaardigheden die ze ook na detentie ten volle kunnen inzetten. Participatie van gedetineerden blijft ook binnen de werking van De Rode Antraciet vzw een belangrijk thema.

Gedetineerden betrekken en dit integreren in onze werking zou een vanzelfsprekendheid moeten zijn. We geloven in de sterkte van participatief werken en de voordelen ervan voor alle stakeholders en gedetineerden. Er zijn nog veel mogelijkheden die onze aandacht verdienen.

In dit artikel focussen we op praktijken in Europese gevangenissen die werden uitgevoerd binnen het project 'Prisoners' Active Citizenship', hierna PAC genoemd. Dit onderzoeksproject naar participatie in verschillende Europese gevangenissen liep van december 2017 tot eind 2019 en werd gefinancierd door de Europese Commissie binnen het kader van de Erasmus+ projecten. De partners in het project waren de Vrije Universiteit Brussel (België), Prison Education Trust (Verenigd Koninkrijk), Association for Creative Social Work (Kroatië), Unione Italiana Sport Per Tutti (Italië), Changes and Chances (Nederland). Het project kreeg eveneens de steun van FOD Justitie, European Prison Education Association en European Organisation of Prison and Correctional Services.

De activiteiten die we ontwikkelden binnen het project zorgden voor een inkijk in Europese en Vlaamse 'goede praktijken'. Het stelde alle partners in staat om onderzoek op verschillende niveaus te voeren, experimenten (leergebieden) te organiseren, een praktijkgerichte 'toolkit' te ontwikkelen en de nodige beleidsadviezen te formuleren.⁴ Tijdens het project ontwikkelden we samen met onze Europese partners negen experimenten of leergebieden doorheen alle partnerlanden. De Rode Antraciet vzw ontwikkelde er twee in Vlaanderen, in de gevangenissen van Hoogstraten en Beveren.

Een dynamisch, innovatief participatief onthaal in Beveren

De gevangenis van Beveren werd in maart 2014 in gebruik genomen. Het is de nieuwste gevangenis in

1 European Project Coördinator PAC.

2 Stafmedewerker en Sportfunctionaris, De Rode Antraciet vzw.

3 Inhoudelijk directeur, De Rode Antraciet vzw.

4 D. Brosens en F. Croux, Prisoners' Active Citizenship. Evaluation of the PAC-learning areas, Brussel, VUB, 2019, 41 p, <http://www.derodeantraciet.be/wp-content/uploads/2019/12/IO3-Evaluation-learning-areas-FINAL.pdf>.

Getuigenis uit het werkveld

Vlaanderen. De gevangenis werd ontwikkeld, rekening houdend met de bevindingen binnen het masterplan 2008-2012-2016 voor infrastructuur in humane omstandigheden. In de gevangenis van Beveren is er ruimte voor 312 mannelijke gevangenen.

Tijdens het leergebied binnen PAC was er een geselecteerde groep van negen gedetineerden – onthaalvrijwilligers – verantwoordelijk voor de ontwikkeling en de uitvoering van het groepsonthaal voor nieuwe gedetineerden. Binnen deze peer-to-peer-activiteit gaven de onthaalvrijwilligers tijdens een wekelijks onthaal voor nieuwkomers uitleg over het 'Prison Cloud'-systeem (waardoor bepaalde computerapplicaties op cel beschikbaar worden gesteld voor gedetineerden), beschikbare diensten (bv. psychosociale dienst, medische dienst, werk, hulp- en dienstverlening), hoe men contact kan opnemen met die diensten, aan welke activiteiten men kan deelnemen, hoe men zich moet inschrijven, enzovoort. Om deze peer-to-peer-activiteit op een goede manier voor te bereiden werd er een periode van zes maanden voorzien, waarin deelnemers op wekelijkse basis werden opgevolgd en training kregen in organisatie-, communicatie- en teamvaardigheden. Tegelijkertijd was er tijdens het proces veel aandacht voor de ontwikkeling van sociale vaardigheden, een beter gevoel van eigenwaarde en verantwoordelijkheidsgevoel. De procesbegeleiding werd opgenomen door Outward Bound School, een externe facilitator gespecialiseerd in trainings- en coachingsprogramma's. Dit verliep in samenwerking met een medewerker van De Rode Antraciet vzw gespecialiseerd in participatietrajecten binnen de gevangeniscontext. Er was tevens ondersteuning vanuit het departement Welzijn, Volksgezondheid & Gezin (op het vlak van logistiek, bekendmaking en ontwikkeling van het plaatselijke traject) en het Justitieel Welzijnswerk Beveren (op het vlak van uitwisseling van informatie over onthaaltrajecten).

Ondertussen is het PAC-project afgelopen en werd het groepsonthaal structureel ingebed. Na evaluatie door de Rode Antraciet in samenwerking met de FOD Justitie en het departement Welzijn, Volksgezondheid & Gezin op basis van de resultaten en de evaluaties tijdens het project door onderzoekers van de VUB⁵ werden, in samenwerking met de onthaalvrijwilligers, de nodige aanpassingen doorgevoerd: de digitale voorstelling werd qua vormgeving aangepast, teksten werden inhoudelijk aangepast, timing werd aangepast, ... Het groepsonthaal blijft tot op heden een dynamisch en innovatief initiatief dat op onze ondersteuning kan rekenen. De peer-to-peer-werking zorgt ervoor dat gedetineerden de zaken in

eigen handen nemen en bijdragen aan een betere samenleving binnen de muren van de gevangenis. Tegelijkertijd ontwikkelen zij vaardigheden die nuttig zijn na detentie.

Een leerzaam traject in Hoogstraten

De gevangenis van Hoogstraten is een penitentiair schoolcentrum en tevens één van de oudste gevangenissen in België. De gevangenis is een open gevangenis en staat bekend om zijn educatieve programma's en werkfaciliteiten. De gevangenis van Hoogstraten is er enkel voor veroordeelden. Er is een sterk gemeenschapsregime waarbij de nadruk op werk en opleidingsactiviteiten ligt. De gevangenis is bedoeld voor veroordeelde gevangenen met een straf van minder dan 5 jaar. De nadruk ligt heel erg op samenleven. De afdeling voor vrouwen waar we ons leergebied organiseerden, biedt plaats aan maximaal 29 veroordeelde vrouwen.

Binnen het leergebied van PAC bestond het plan om een mini-samenleving te creëren op de vrouwenafdeling van het penitentiair schoolcentrum van Hoogstraten. Bij de ontwikkeling van dit experiment lag de focus op actief burgerschap en participatie van gedetineerden. Gedetineerden werden gestimuleerd om tijdens wekelijkse meetings met elkaar en het personeel van DG EPI activiteiten te organiseren, te communiceren, problemen aan te pakken en gedeelde besluiten te nemen. Daarnaast beoogden we dat de gedetineerden discussies en conflicten leerden beheren, hun besluitvormingsvaardigheden ontwikkelden en dat op die manier hun zelfvertrouwen en verantwoordelijkheidsgevoel een boost zou krijgen. Deze 'learning area' zou het bewakingskader en de gedetineerden dichterbij elkaar brengen en op deze manier een verschil maken met betrekking tot het welzijn van beide doelgroepen. Meetings tussen bewakingskader en gedetineerden stonden op het programma, alsook procesbegeleiding door een procesfacilitator van Outward Bound School en een vrijwilliger van De Rode Antraciet vzw. Alles leek tijdens de voorbereidende gesprekken en meetings te kloppen. Er was ondersteuning voor het project vanuit de directie, het bewakingskader, de gedetineerden en de stakeholders.

Na vijf meetings werd het leergebied voortijdig afgebroken omdat er aan diverse voorwaarden onvoldoende tijd en ruimte was besteed. De noodzakelijke connectie tussen de begeleiding van het

⁵ D. Brosens en F. Croux, Prisoners' Active Citizenhsip. Evaluation of the PAC-learning areas, Brussel, VUB, 2019, 41 p, <http://www.derodeantraciet.be/wp-content/uploads/2019/12/IO3-Evaluation-learning-areas-FINAL.pdf>.

Getuigenis uit het werkveld

project en het bewakingskader kwam niet tot stand. Onvoldoende communicatie vanuit de begeleiding over de activiteiten binnen het proces, te weinig tijd en onderliggende problemen op de afdeling waarvan we niet voldoende op de hoogte waren, lagen aan de basis van de problemen.

Het verhaal van Hoogstraten is een voorbeeld van allerhande zaken die mis kunnen gaan bij het opzetten van een participatief project en waarbij een gevangeniscontext net een extra aandachtspunt is. Bestaande processen of trajecten van buiten de muren kunnen doorgaans niet zomaar gekopieerd en geïmplementeerd worden. Er is speciale aandacht nodig voor de specifieke omgeving, doelgroep, infrastructurele beperkingen, ... Het is daarom belangrijk om een aanspreekpunt of ambassadeur, verbonden aan de gevangenis, te voorzien. Iemand die de werkomgeving kent, alle mogelijke problemen begrijpt, over directe communicatielijnen beschikt en voldoende aanwezig is. Het leergebied in Hoogstraten was een goede leerschool. Op dit moment bekijken we de mogelijkheden om een nieuw participatietraject op te starten binnen de vrouwenafdeling van de gevangenis van Hoogstraten. De doelstelling – kader en gedetineerden dicht bij elkaar brengen – blijft de benadering, maar de aanpak zal anders zijn. Een werkgroep met alle Vlaamse actoren buigt zich hierover in samenwerking met de diensten.

Een manège beheren in Bollate, Milaan

Milan-Bollate is een van de nieuwste gevangenissen in Italië. De gevangenis werd ingehuldigd in december 2000 en werkt volgens een hedendaagse visie op detentie: de gevangenis maakt deel uit van de maatschappij. Zo staan alle deuren letterlijk open, niet alleen deze van de cellen, maar ook van de afdelingen. Gedetineerden lopen vrij door de gevangenis. Beambten patrouilleren zoals de politie dit buiten de muren doet. Er is een enorm aanbod aan werk, opleidingen en ontspanning. Bijna iedereen is aan het werk, volgt een opleiding of is actief bezig met een ontspanningsactiviteit. Er ligt dus een bijzondere focus op werk, sport en opleiding. De gevangenis kent geen overbevolking, van de 1.218 beschikbare plaatsen zijn er 1.181 bezet. De meerderheid van de gedetineerden is werkzaam in de gevangenis, maar een groot aantal is werkzaam bij externe bedrijven (binnen de gevangenis), in callcenters, textielworkshops, cateringbedrijven en tijdens houtbewerking, assemblage van componenten, creatie van juwelen, ... 283 gedetineerden zijn ingeschreven voor schoolopleidingen, waarvan 29 op universitair niveau. 340 gedetineerden zijn betrokken bij verschillende culturele en/of sportieve activiteiten.

Salto Oltre il Muro, een sociaal sportieve vereniging die is aangesloten bij UISP (Unione Italiana Sport Per Tutti), is in Bollate samen met gedetineerden verantwoordelijk voor het beheer van een kleine manège die paarden en ezels opvangt (negen paarden, vijf ezels en een hond!). Tijdens het project stonden de verzorging, het herstel van de paarden en het onderhoud van de stallen centraal. Door de activiteiten leerden de gedetineerden omgaan met verantwoordelijkheden, leerden ze management skills en ontwikkelden ze hun communicatievaardigheden en algemene sociale skills. Bevraging (opgemaakt door de VUB, afgenomen door UISP) toonde ook dat het gevoel van welzijn bij de deelnemers hoog lag. Dit had vooral te maken met de aanwezigheid van de dieren en de gevoelsmatige relatie die verschillende deelnemers met de dieren ontwikkelden.

PAC betekende voor de initiatiefnemers een uitgelezen kans om meer gedetineerden te bereiken en om gedetineerden rechtstreeks te betrekken bij het besluitvormingsproces. De gedetineerden vormden samen met de leden van Salto Oltre Il Muro een commissie om het actieplan van de manège te bepalen, de prioriteiten te evalueren en budgettaire beslissingen te nemen. Het project creëerde ook een educatieve meerwaarde. Zo kunnen scholen en organisaties het project bezoeken en uitleg krijgen van de gedetineerden over de activiteiten, de dieren en de werking. Dit is een tastbaar voorbeeld van de brug binnen/buiten.

Onze Italiaanse partners zijn erin geslaagd om actief burgerschap te ontwikkelen dat gedetineerden stimuleert om onderling problemen te bespreken en gedeelde beslissingen te nemen, om verantwoordelijkheidsbesef en eigenaarschap te ontwikkelen en te versterken door actief deel uit te maken van het verenigingsleven. Ten slotte nemen de gedetineerden tijdens de verschillende bezoeken de rol van 'gids' op zich. Dit geeft hen de mogelijkheid om in contact te komen met de buitenwereld in een verantwoordelijke rol, waarbij zij anderen helpen en informeren.

Dans- en bewegingsworkshops in de vrouwengevangenis van Rebibbia

De vrouwenafdeling van de Rebibbia gevangenis in Rome vormde het toneel voor weer een ander 'experiment'. Rebibbia is een gevangenis met een capaciteit van 1200 gedetineerden die gemiddeld 1600 tot 1700 gedetineerden herbergt. Verdeeld over een oppervlakte van 27 ha vinden we verschillende gemeenschappelijke ruimtes terug. Zo zijn er twee sportvelden, twee sportscholen, twaalf klaslokalen,

Getuigenis uit het werkveld

twee bibliotheken, drie lokalen voor religieuze diensten, één laboratorium en drie winkels. De instelling biedt ook heel wat activiteiten aan. Zo zijn er taalcursussen, opleidingen lagere en middelbare school en op universitair niveau, beroepsopleidingen, culturele en sportieve activiteiten, religieuze en filosofische cursussen. Het project vond plaats in de vrouwenafdeling met veroordeelden, beklaagden en geïnterneerden.

Unione Italiana Sport Per Tutti (UISP) werkte tijdens het leergebied in de gevangenis van Rebibbia reeds bestaande dans- en bewegingsworkshops verder uit. Men wou onder meer de sterke educatieve meerwaarde die dans heeft in de schijnwerpers zetten. Daarnaast waren de workshops bedoeld om vrouwelijke gedetineerden te empoweren en hun re-integratie te ondersteunen.

UISP organiseerde wekelijkse workshops waarbij verschillende dansstijlen en zelfs experimentele vormen van dans aan bod kwamen. Het resultaat van al deze inspanningen kon men achteraf bewonderen tijdens een toonmoment dat openstond voor burgers van buiten de muren. Dit toonmoment was niet verplicht maar kon toch rekenen op de aanwezigheid van alle deelnemers.

De activiteiten zorgden er niet alleen voor dat de acht deelnemers de danstechnieken onder de knie kregen. De unieke ervaring dat dans kan dienen om communicatiebarrières te doorbreken en relaties tussen gedetineerden te versterken werd door hen ook als zeer positief ervaren.

Gedurende het experiment beslisten de gedetineerden onafhankelijk over de te gebruiken muziek, de dansstijl en de choreografie. De groep deelnemers werd tijdens het proces vooral geleid door emoties, persoonlijke ervaringen, geschiedenis en voorkeuren, de algemene kenmerken van de groep en de traumatische gebeurtenissen binnen de afdeling tijdens de periode van het traject.

Zo was er het tragische voorval van een medegetineerde die haar twee kinderen op de afdeling van het leven beroofde. Deze gebeurtenis zorgde ervoor dat de relatieversterkende eigenschappen van het traject een enorme impact hadden op de gedetineerden. Het traject kreeg een extra dimensie en vormde buiten alle leermomenten de ideale uitlaatklep voor de gedetineerden. Ze slaagden erin om via dit proces hun emoties een plaats te geven terwijl de centrale doelen van het traject wonderbaarlijk overeind bleven: het vermogen om meningen en standpunten te delen, gemeenschappelijke beslissingen te nemen en verantwoordelijkheid op te nemen.

Conflictbeheersing in Zagreb, Kroatië

De leergebieden in Kroatië concentreerden zich rond de regio van Zagreb. De keuze viel op 'Zatvor Remetinec', een instelling die uit twee locaties bestaat: een gesloten afdeling met 440 gedetineerden in het centrum van Zagreb en een half open locatie met 120 gedetineerden op het platteland. De totale capaciteit van de gevangenis bedraagt 560 gedetineerden, waardoor het de grootste gevangenis van Kroatië is. In het recente verleden (2008 – 2014) hadden beide locaties te kampen met een serieuze overbevolking van 30 tot 40%. Conflicten en geweld waren dagelijkse kost en in mei 2008 leidden de slechte levensomstandigheden zelfs tot een hongerstaking van gedetineerden. Hoewel het aantal gedetineerden momenteel veel dichterbij de reële capaciteit van de gevangenis ligt en de levensomstandigheden aanzienlijk verbeterden, bleven conflicten en geweld geregeld plaatsvinden. Gewelddadige conflicten tussen gedetineerden onderling en conflicten tussen gedetineerden en het bewakingskader anderzijds zijn een gekend probleem binnen de Kroatische gevangnissen in het algemeen.

PAC-partner 'Association for Creative Social Work' (ACSW) besloot om samen met lokale stakeholders, Justitie en een groep van tien geselecteerde gedetineerden iets te doen aan deze situatie. Deze gedetineerden werden geselecteerd op basis van vrijwillige inschrijvingen en intakegesprekken met de begeleiders van ACSW.

Men besloot om samen met de gedetineerden te werken rond de ontwikkeling van competenties in conflictantering. De deelnemende gedetineerden werden opgeleid tot peer-mediator en/of bemiddelaar in niet-formele processen.⁶ Ze leerden potentiële conflicten te herkennen en hier constructief mee om te gaan, als neutrale derde partij. Tijdens trainingen (mini-colleges, groeps gesprekken, rollenspelen, ...) in *peer-mediation*, ontwikkelden deze gedetineerden competenties in het herkennen van elementen die bijdragen aan de opbouw van een conflict, in geweldloze communicatie, in bemiddeling en onderhandeling en in alternatieve manieren om conflicten te hanteren dan vechten of vluchten.

Gedetineerden die de opleiding hadden gevolgd en ze toepasten werden als gevolg van de opleiding en de bijhorende activiteiten, rolmodellen voor andere gedetineerden. Vooral in het oplossen van conflicten, als derde neutrale partij, werd naar hen gekeken.

6 ACSW beschikt binnen de eigen werking over legio aan medewerkers, waaronder procesbegeleiders, psychologen, ... Zij namen dit dus zelf op. De Rode Antraciet selecteerde zijn partners binnen PAC op hun mogelijkheden en know how.

Getuigenis uit het werkveld

Het gevolg van dit experiment was dat het aantal gewelddadige incidenten binnen de instelling gevoelig daalde. De deelnemende gedetineerden gingen zelf ook aan de slag met hun medegedetineerden. Ze zetten hen aan om ook *peer-mediator* te worden en via een opleiding nieuwe vaardigheden i.v.m. conflictantering te verwerven. Deze vorm van participatie van gedetineerden vertaalde zich zeer snel in tastbare en concrete resultaten. Bij andere vormen van participatie komen de resultaten soms pas later aan de oppervlakte. We moeten ons ervan bewust zijn dat dit geen probleem hoeft te zijn. Elke situatie is anders en dikwijls niet vergelijkbaar, zeker binnen een gevangeniscontext.

Educatieve programma's in de gevangenissen van HMP Send en HMYOI Isis, England

Voor de leergebieden in de UK verkoos 'Prisoners' Education Trust' (PET), een organisatie werkzaam in de educatieve sector binnen de gevangeniscontext, om te werken in twee gevangenissen. De eerste instelling, HMP Send, is een gesloten gevangenis voor vrouwen met 282 gedetineerden in Surrey, Zuidoost-Engeland. De gevangenis is gespecialiseerd in de reclassering van gedetineerden, waarbij ze de kans krijgen om buiten de gevangenis aan het werk te gaan. HMYOI Isis, de tweede instelling, is een gesloten gevangenis voor mannen met 600 gedetineerden, gesitueerd in Londen met voornamelijk jonge volwassenen (18-24 jaar) die lange straffen uitzitten.

Tijdens het leergebied wou PET haar bestaande educatieve dienstverlening aanpassen en verbeteren door gedetineerden een stem te geven en te betrekken als stakeholder. PET zette een ex-gedetineerde in om dit traject binnen PAC te faciliteren. De ex-gedetineerde ontwikkelde vanuit zijn deskundigheid zelf een methodiek om gedetineerden te betrekken. Hij ging aan het werk met behulp van co-creatieve technieken en bevindingen van 'pilot forums' die eerder, tijdens 2018 in een andere gevangenis door PET werden getest.⁷

Fora (focusgroepen, werkgroepen) maken deel uit van een participatieve samenleving, ook binnen de muren. Ze creëren de nodige ruimte, waarin gedetineerden de kans krijgen om de samenleving binnen de gevangenis te beïnvloeden. Deelnemen aan een forum kan helpen om een gevoel van vertrouwen en eigenaarschap te ontwikkelen. Fora

leiden ook dikwijls tot een betere relatie tussen gedetineerden en personeel, verbondenheid met een gemeenschap en de bevordering van sociale integratie. Tijdens deze fora ontwikkelden gedetineerden communicatievaardigheden, interpersoonlijke vaardigheden en probleemoplossend vermogen. Tijdens de fora of focusgroepen kwamen volgende thema's aan bod: verbeteringen van het aanbod van PET op het gebied van onderwijs op afstand; de aard en reikwijdte van de ondersteunde opleidingen; marketingmateriaal en literatuur gebruikt in de gevangenissen; drempels om te leren in detentie; en ontwikkelen van financieringscriteria (opleiding in budgetbeheersing). De thema's die aan bod kwamen tijdens de fora/focusgroepen resulteerden uiteindelijk in de ontwikkeling van verbeterde educatieve praktijken, nieuwe opleidingen, beleidsaanbevelingen i.v.m. onderwijs op afstand en aangepaste literatuur en marketingmateriaal.

De knowhow, aanwezig onder de gedetineerden, werd ten volle benut: *"There is a huge scope for prisoners to take on responsibility, engage in constructive work, and contribute to the life of the prison community."*⁸

'De Compagnie' in Krimpen a/d IJssel

Onze Nederlandse collega's kozen ervoor om verder te werken op een reeds bestaand traject. In de gevangenis van Krimpen a/d IJssel gingen ze aan de slag met 'De Compagnie', een traject binnen 'Prison Care, Nederland' dat in februari 2016 werd opgestart. De Compagnie werd opgericht als een aparte afdeling binnen de gevangenis. De afdeling beschikt over dertig cellen, een eigen oefenterrein, een werkruimte, een recreatieruimte en een keuken.

In De Compagnie gaan de 'metgezellen' (gedetineerden) vier dagen per week aan het werk voor een werkgever. Op deze manier komen ze reeds in een vroeg stadium in contact met een potentiële werkgever van buiten de muren. Dit contact zorgt ervoor dat gedetineerden reeds in de gevangenis de kans krijgen om met volle motivatie naar een baan toe te werken. Maar er is natuurlijk meer dan alleen maar werk binnen het traject. Echte verandering moet van binnenuit komen. Daarom is er tijdens de avondprogramma's binnen de afdeling veel aandacht voor het herstel van de banden met familie en samenleving, inclusief de slachtoffers. Specifieke workshops, familiemomenten en activiteiten met de focus op herstel, georganiseerd door vrijwilligers, faciliteren dit. Vrijwilligers spelen een prominente rol

⁷ Zie <https://www.prisonerseducation.org.uk/about-us/>.

⁸ K. Edgar, J. Jacobson & K. Biggar, *Time well spent: A practical guide to active citizenship and volunteering in prison*, London, Prison Reform Trust, 2011, 71 p.

Getuigenis uit het werkveld

in De Compagnie. Ze zijn dagelijks aanwezig op de afdeling en regelen samen met de gedetineerden de avond- en weekendprogramma's. Als voorbeelden van een leven dat gericht is op herstel en revalidatie, vormen zij een belangrijk onderdeel van de gemeenschap.

Het leergebied vertrok vanuit een open vraag rond 'participatie van gedetineerden': wat kan dit betekenen in een gevangenis en nog specifieker binnen 'De Compagnie'? Na overleg met alle stakeholders, vrijwilligers en gedetineerden ontstond het plan om een informatieve en aantrekkelijke onthaalbrochure voor nieuwe gedetineerden te creëren. Doel was om de nieuwe bewoners zoveel mogelijk informatie over het leven binnen de gevangensmuren te bezorgen. Veel gedetineerden droegen hun steentje bij door deel te nemen aan de redactieraad of verhalen, tekeningen en interviews te verschaffen tijdens workshops. Ook gevangenispersoneel, reclasseringsambtenaren en advocaten mochten deelnemen en belangrijke informatie voor de onthaalbrochure aanleveren. Co-creatief denken en ontwikkelen in groep stond centraal in dit traject. Gedetineerden hadden een stem, creëerden een resultaat, scherpten hun sociale vaardigheden aan en leerden verantwoordelijkheid op te nemen.

Buddy's in Lelystad

Justitiële Jeugdinstelling (JJI) Lelystad is een jeugd-detentiecentrum dat instaat voor de voorlopige hechtenis en de plaatsing van jongeren (PIJ-maatregel⁹). Alle jongeren in de JJI verblijven er meestal voor langere tijd, gezien de ernst van hun delict en de duur van de behandeling. JJI Lelystad is expert op het gebied van Licht Verstandelijk Beperkte (LVB-) jongeren met complexe psychische en psychiatrische stoornissen. In JJI Lelystad bereiden ze alle jongeren voor op hun terugkeer in de samenleving. Elk traject sluit men af met intensieve nazorg. Lelystad is een nieuwe stad, gebouwd in de jaren zeventig. De gevangenis is gelegen aan de rand van de stad en is enigszins geïsoleerd van de rest van de gemeenschap.

Doel van dit traject was om gedetineerden te koppelen aan de samenleving door hen bewust te maken van hun rol in de samenleving. De partnerorganisatie 'Changes and Chances' werkte tijdens het leergebied van PAC samen met gedetineerden en oudere burgers (vrijwilligers). Vanwege de kwetsbaarheid van de jonge gedetineerden werd er bewust voor gekozen om met vrijwilligers van 65 jaar en ouder, verbonden aan serviceflats uit de buurt van de gevangenis, samen te werken. De levenservaring en de kalmte

waarmee de vrijwilligers aan de slag gingen, werkten de slaagkansen van het traject zeker in de hand. Tijdens een meeting met alle deelnemers werd het begrip 'participatie van gedetineerden' uitgelegd, de verwachtingen gedeeld, doelen en sessies gepland en de inhoud besproken en overeengekomen.

Acht gedetineerden gingen vrijwillig van start binnen het traject (er was geen verdere selectie). Het traject werd opgezet als een buddysysteem. Elke deelnemende gedetineerde kreeg tijdens de activiteit één vrijwilliger toegewezen. Deze vrijwilliger werd gekozen op basis van gedeelde interesses, verbondenheid en specialisme. Samen met de vrijwilliger zette de gedetineerde de gekozen activiteit op. Koken, houtwerk, ontwerp en lay-out van een cd-cover, samen schilderen, etc. bleken zeer populair. De één-op-éénwerking werd als zeer positief ervaren: open discussies, plezier, nieuwsgierigheid en duidelijke doelen stellen, maakten het leuk en gemakkelijk om samen te werken. De gedetineerden waren in staat om feedback te ontvangen, zich bewust te zijn van de verschillende standpunten en behoeften van anderen en stonden open voor leren.

Bij kwetsbare doelgroepen is het dikwijls een goed idee om één op één te werken. Het zorgt ervoor dat deelnemers meer tot rust komen, zich veilig voelen en er niet te veel prikkels aanwezig zijn. Door op deze wijze te werken kan men ook met deze doelgroepen mooie resultaten bereiken op het gebied van participatie voor gedetineerden. De keuze van de begeleiding hierbij is zeer belangrijk.

Toolkit

Hoewel de leergebieden stuk voor stuk een interessant verhaal leveren, vormden ze geen doel op zich. Als deel van een groter geheel stellen ze ons in staat om een inzicht te krijgen in processen, randvoorwaarden, inhoud, ... Dit betreft allemaal essentiële informatie om 'goede praktijken' te ontwikkelen. Samen met het onderzoek en de evaluaties zorgden de leergebieden voor de nodige input om een praktische toolkit te ontwikkelen en beleidsaanbevelingen te formuleren.

De toolkit '**Citizens Inside – A guide to creating active participation in prisons**' is in feite een draaiboek dat elke fase in het proces voor het opzetten van een goede participatieve praktijk behandelt. Door te kiezen voor de ontwikkeling van een toolkit, in plaats van een 'single approach' (aanpak per project), maakten we het document toegankelijk voor verschillende landen, gevangensystemen, situaties en bevolkingsgroepen. Gevangensystemen kunnen inspiratie putten uit de

9 Plaatsing in een inrichting voor jeugdigen.

Getuigenis uit het werkveld

voorbeelden en 'pick and mix' benaderingen die bij hen passen. Met verschillende voorbeelden van voorwaarden, sjablonen en ideeën biedt de toolkit een opstap naar innovatieve praktijken met als doel de kwaliteit van actief burgerschap en de betrokkenheid van gedetineerden te verbeteren.

Binnen de toolkit¹⁰ behandelen we volgende elementen: doelen vaststellen, participatieve planningsfase, basisvoorwaarden, vinden van partners, de sterkte van peerworking, essentiële medewerkers, rekrutering van gedetineerden, externe en interne facilitators, trainingen en oefeningen, uitdagingen, meten van succes, voorbeelden van goede praktijken, tips and tricks.

Tot slot

Het Europese project leverde heel boeiende en uiteenlopende praktijken op. De experimenten of leergebieden waren geen doel op zich maar stelden ons in staat om valkuilen en succesvolle elementen bloot te leggen. Zo was het al zeer snel duidelijk dat de voorziene tijd voor de leergebieden te kort was. Participatietrajecten laten zich immers niet beknoppen in tijd. Er dient veel tijd gestoken te worden in het creëren van een draagvlak, het creëren van een mentaliteitswijziging, het bepalen van randvoorwaarden, communicatie met alle relevante actoren, het opzetten van een proces, ... Het belang van een goed proces was trouwens een andere les vanuit de leergebieden. Een goed participatietraject in een gevangeniscontext heeft behoefte aan professionele omkadering. Men kan deze trajecten niet op zich laten bestaan. Er moet steeds sprake zijn

van een proces waarbij deelnemers verschillende skills ontwikkelen waarbij sociale impact en leren centraal staan. De meerwaarde die de deelneming van het bewakingskader aan bepaalde trajecten kon bieden was een belangrijke conclusie. We hebben het hier dan niet over de samenwerking met DG EPI, die essentieel is voor het slagen van participatietrajecten, maar wel over de deelname van het bewakingskader binnen een aantal leergebieden. Bewakingskader werd mede eigenaar, ging mee aan de tafel zitten, ontwikkelde samen met gedetineerden en begeleiders trajecten, nam deel aan de activiteiten, ... Deze trajecten bleken uiteindelijk de sterkste te zijn, een totaal concept, een volledig plaatje!

Praktisch alle uitgewerkte leergebieden die werden besproken in dit artikel werden ondertussen structureel verankerd in de werkingen van de verschillende gevangenissen in binnen- en buitenland. Deze trajecten zijn nog steeds 'up and running' en worden door de betrokken gevangenissen zeer positief geëvalueerd. Steeds meer gevangenissen in Vlaanderen en bij onze partnerlanden zijn intussen vragende partij voor het opzetten van vergelijkbare trajecten.

Dit nummer van Fatik illustreert dat er nog veel meer gebeurt op het vlak van participatie in detentie. De Rode Antraciet vzw wil graag mee een ambassadeursrol opnemen. Lokale draagvlakken creëren voor een participatieve detentiecontext, partners intra en extra muros betrekken, communiceren van goede praktijken, resultaten bekendmaken en uitdragen, nieuwe participatieve experimenten ontwikkelen en een boost geven.

¹⁰ Voor een uitgebreide beschrijving, zie:

<https://www.prisonerseducation.org.uk/wp-content/uploads/2019/11/Citizens-Inside-A-guide-to-creating-active-participation-in-prisons.pdf>